

**МОЖЛИВІСТЬ ІСНУВАННЯ
НЕРАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМ СУБ'ЄКТА У
ФІЛОСОФІЇ М. ФУКО**

**THE POSSIBILITY OF THE EXISTENCE OF
IRRATIONAL FORMS OF THE SUBJECT IN THE
PHILOSOPHY OF M. FOUCAULT**

Скиртач В. М.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії, соціально-політичних та правових наук,
Донбаський державний
педагогічний університет (Україна, Слов'янськ),
e-mail: Skirtachv5@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9726-8553

Гонтар В.,

магістрант, Донбаський державний
педагогічний університет
(Україна, Слов'янськ),
e-mail: Skirtachv5@gmail.com

Skirtach V. M.,

*Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Department of Philosophy,
of social-political and legal sciences, Donbass State
Pedagogical University
(Ukraine, Slov'iansk), e-mail: Skirtachv5@gmail.com,
orcid.org/0000-0001-9726-8553*

Gontar V.,

*undergraduate, Donbass State Pedagogical University
(Ukraine, Slov'iansk), e-mail: Skirtachv5@gmail.com*

У статті визначено нереалізовані сучасним філософським дискурсом інтенції дослідження суб'єкта, які містилися в філософії Мішеля Фуко. Методологічні основи психоаналізу, синтезованого зі структуралізму Ж. Лакана, з марксизмом Ж. Дельоза, з філософською інтерпретацією М. Гайдеггера Ж. Дерріда, надали можливість окреслити межі втілення ідеї суб'єкта Фуко і показати, що зміна статусу і відновлення суб'єкта не відокремлені від загальної переорієнтації філософії на онтологічні підстави присутності людини у світі в контексті нового розв'язання проблем влади-знання та принципу «турботи про себе». Мислездатний суб'єкт М. Фуко, в кінцевому підсумку, виходить зі стратегії опору і сподівається на процес звільнення шляхом революційної або критичної деконструкції владних структур, або знаходженням адекватних форм самосвідомості (філософії).

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктивність, стратегії суб'єктивності, дискурсивна формація, влада

The article reveals unrealized intentions of modern study of the subject, which were contained in the philosophy of Michel Foucault. Complex methodology blending psychoanalysis with Lacan's structuralism, Deleuze's Marxism, and Derridean interpretation of Heidegger sustained the reconstruction of Foucault's idea of subject, and allowed to conclude that the change in status and the recovery of the subject is not separated from the general trend of the shift towards ontological foundation of human presence in the world in the context of the new problem-solving of power-knowledge and the principle of "self-care". Foucault's thinking subject is basically conditioned by the strategy of resistance, drawn by the hope

of liberation through the means of either revolutionary and critical deconstruction of the power structures or elaboration of adequate forms of self-consciousness (philosophy).

Keywords: subject, subjectivity, strategies of subjectivation, discursive formation, power

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями. Попри критику з боку багатьох представників сучасної філософії, цінності цивілізації, засновані на ідеї суб'єкта, не втратили актуальності для сучасного світу і як і раніше обґрунтовують основні цінності й порядок здійснення влади в сучасному суспільстві. Виходячи з цього, проблематика суб'єкта знову стала популярною у філософських концепціях останніх десятиліть ХХ ст. та перших – ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень найбільш теоретично глибокими й впливовими є концепції А. Бадью, Ж. Дельоза, Ж.-Нансі, А. Турена та інших. Як відомо, перегляд поняття суб'єкта переважно пов'язаний з розчаруванням в ідеалах модерну. Зміна статусу і відновлення суб'єкта не відокремлені від загальної тенденції переорієнтації на онтологічні основи присутності людини у світі в контексті нового розв'язання проблем децентрації, індивідуалізації, практик ідентифікації й влади. Тому і має сенс звернення до концепції суб'єкта Мішеля Фуко, оскільки саме в ній, на наш погляд, присутні численні невиявлені інтенції, які є актуальними як для сьогоденних філософських дискусій, так і для сучасних соціально-політичних реалій. Відзначимо, що творчість Мішеля Фуко розглядалося переважно в контексті загальної характеристики постструктуралізму. Його спадщину розглядали такі автори, як Візгін В. П., Ільїн І. П., Лях В. В., Міхель Д. В. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Разом з тим, можна говорити про недостатність цілісної розробки проблеми суб'єкта у філософії французького мислителя, враховуючи то, що основний акцент в дослідженнях робиться на процес суб'єктивності. Більш того, Ж. Дельоз зазначає: «Нерозумно стверджувати, що Фуко заново відкрив або знову ввів таємного суб'єкта, після того, як він його відкинув. Суб'єкта немає, є лише породження суб'єктивності: суб'єктивність ще необхідно створити, коли для цього прийде час, саме тому, що суб'єкта не існує» [1, с. 71].

З цим, безумовно, можна було б погодитися, але, а все-таки, у М. Фуко присутні чітко позначені форми суб'єкта – «суб'єкт божевільний», «суб'єкт мислездатний», «суб'єкт бажання» тощо. Якщо це так, то як бути з проголошеною смертю суб'єкта і з тим, як взагалі можливий божевільний суб'єкт, якщо характеристики суб'єкта, як мінімум, не збігаються з безумством.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи з цього, метою даної статті є

цілісне дослідження суб'єкта у філософії Мішеля Фуко. Звернемо увагу, що ми беремо не окремі твори М. Фуко, а його творчість в цілому, оскільки тільки таким чином можна простежити еволюцію його поглядів від заперечення суб'єкта до його відродження. Більш того, в останніх роботах Фуко заявить, що основною темою його роздумів була не проблема влади, а проблема суб'єкта.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Основними стилями, які генерували розвиток сфери гуманітарних наук, були, твори К. Маркса, психоаналіз, синтезований зі структуралізмом Ж. Лакана, з марксизмом Ж. Дельоза, з філософською інтерпретацією М. Гайдеггера Ж. Деррідою. Роботи зазначених філософів надають нам можливість окреслити межі втілення ідеї суб'єкта Фуко в контексті сучасності, охопити методологічне розмаїття прочитання текстів Фуко. Так чи інакше, творчість Фуко перегукується із зазначеними дискурсами то виключаючи їх зі своїх роздумів, то вписуючи їх у власні тексти, створюючи власну неповторну констеляцію тем і концептів, мотивів і риторичних фігур.

Але перш за все слід докладніше визначити соціокультурні та власне філософські підстави звернення до проблеми суб'єкта М. Фуко та його автентичну розробку даної проблеми.

На нашу думку, дискусії з приводу звернення до проблеми суб'єкта виникають виходячи з абсолютно конкретних завдань введення чергового способу суб'єкта. Так, сучасність демонструє значну кількість різних установок, концепцій, ідеологій, які вимагають їх визнання. Зокрема, парадигма суб'єктності виявляється необхідним горизонтом для ідеологічного дискурсу як інстанція активності. Саме тому починаються археологічні пошуки альтернативного суб'єкта в історії філософії. На наш погляд, потрібною тут буде саме філософська археологія, оскільки для неї суттєвими є, перш за все, внутрішньо розірвані опозиційні дискурси як простір, в якому мають місце різноманітні позиції суб'єктивності. У межах теорії дискурсивної формації й визначається стратегія суб'єктивності. Фукольдіанська стратегія відмінна як від концепції трансцендентального суб'єкта, так і від парадигми суб'єктивності як психологічного стану. Але навіть на початку своєї творчості Фуко не виключає суб'єкта повністю, він розглядає його як точку прикладання технік, нормативних дисциплін або як творчий елемент, що знаходиться на межі патології. Стратегія суб'єктивності означає певний простір, який утворюється під впливом сил знання і влади, що діють як ззовні, так і зсередини. Все це створює суб'єкта у всіляких його формах.

Аналіз трансформації розуміння проблеми суб'єкта у філософії М. Фуко показує, що прагнення до його вилучення з контексту своїх розумових побудов призвело до дещо іншого бачення суб'єкта через призму інститутів і технік, вивчення яких

дає можливість говорити про «втіленні суб'єкта». Для Фуко «дискурсивна формація — це аж ніяк не ідеальний текст, протяжний і гладкий, що протікає у світлі різноманітних суперечностей і дозволяє розглядати їх в спокої єдності упорядкованої думки, це і не поверхня, в якій відбиваються тисячі різних видів суперечностей, що відступає завжди на другий план і водночас домінуюча. Це скоріше простір безлічі розбіжностей, це єдність різних протилежностей, для яких можна виділити й рівні, і ролі» [2, с. 58]. На думку Фуко, чинна філософія суб'єкта була не в змозі адекватно відповісти на виклики сучасності. Майже одночасно, Лакан показав, що мовою хворого і через симптоми його неврозу говорить структура мови, а не суб'єкт. Фуко, підтримуючи основні ідеї Лакана, прагнув до знаходження таких форм дослідження, в яких би була відсутня ідея суб'єкта. У цих конструкціях народжувався його критичний метод — метод археології. Появу суб'єкта М. Фуко археологічно виявляє у філософії Ім. Канта. В Ім. Канта визначення суб'єкта розглядається не як зовнішнє, а як таке, що покладає себе. Суб'єкт змінює світ відповідно до своїх уявлень, що впливають з його природи. Для Канта внутрішній досвід пізнання можливий за допомогою зовнішнього, в активність досвідного пізнання включена і суб'єктність. Суб'єкт змінює світ відповідно до своїх уявлень. Таким чином, до мислення як вихідної якості суб'єкта додається активність. Суб'єкт не тільки пізнає об'єкт, але і створює його. Кант відмовляється від недосконалого емпіричного суб'єкта на користь суб'єкта трансцендентального. Трансцендентальний суб'єкт є суб'єктом, який пізнає переважно загальне і діє правильним нормативним чином. Тобто суб'єкт є однаковою інстанцією у нас, яка може пізнавати й діяти правильним чином. Відповідно, чим менше розумності у людини, тим менше суб'єктності. Певних людей, в цьому контексті, навряд чи можна назвати суб'єктами.

Поступово кантівська конструкція суб'єкта досягає певного ступеня складності, яка передбачає наявність чуттєвості, розсудку і розуму, які, у свою чергу, можуть бути розглянутими як системи. Тим самим Ім. Кант створює можливість руйнування суб'єкта. До цього руйнування приєднується і М. Фуко. Він не може в принципі погодитися з єдиним трансцендентальним суб'єктом. Фуко стверджує суб'єкта як точку перетину різних дискурсів, які позбавляють його автономії і єдності. Суб'єктивне мислення Фуко замінив побудовою «антропології конкретної людини», яка трансформувалася в особливого роду історичний аналіз і критику усталених соціокультурних і розумових умов. М. Фуко розглядав соціально-історичне конструювання суб'єктивності як поле соціально-політичної боротьби. Суб'єкт у Мішеля Фуко є двоїстим: з одного боку, суб'єкт, підлеглий завдяки контролю і залежності, тобто той, кого проблематично називати суб'єктом, і, власне, суб'єкт, який прив'язаний до своєї ідентичності завдяки свідомо-

сті або самопізнання. І в тому, і в іншому випадках йдеться не стільки про суб'єкта, скільки про форму влади. Під вплив структур влади суб'єкти потрапляють, будучи такими, що говорять, оскільки структура мови спонукає спочатку позначити себе як суб'єкта, а потім приписати цьому суб'єкту певну дію, дотримуючись встановлених і несвідомих правил артикуляції [3, с. 143].

Історико-локальний погляд Фуко намагається осягнути суб'єкта в рамках даної, конкретної культурно-історичної структури, уявити специфіку постановки цієї проблеми в різні періоди історії. Таким чином він розглядає, наприклад субекта безумного, поведінка якого, по зауваженню автора «є асоціальною та аморальною, але вона служить маніфестацією антропологічної безодні, яка може відкритися за певних обставин в душі будь-якої людини, оскільки він – не приватний клінічний випадок, а, скоріше, предмет одвічних філософсько-антропологічних дискусій про природу людського існування, про структуру суб'єкта, про призначення і смисл життя суб'єкта».[5, с. 116].

Заперечення акцентування уваги на універсальності проблеми суб'єкта, згідно з Фуко, зовсім не означає заперечення актуальності цієї проблеми. М. Фуко прагне розуміти суб'єкта як агента мови, як результат різноманітних дискурсів, які розгортаються в життєвому світі в кожен історичний період. У свідомості існують дві незалежні апіорні структури: форм мови й форм «здорового глузду», які забезпечують незалежність форм категоризації зовнішнього світу від мови. Світ розглядається не як сукупність зовнішніх стосовно людини фактів, а скоріше як послідовність «нормальних» або «аномальних» ситуацій, в яких знаходиться і діє суб'єкт.

Для М. Фуко «кінець людини» означав зникнення деяких окремих типів дискурсів, які субстанціювали суб'єкта в деконтекстуалізованому вигляді. Фуко відмовляється від пошуків загальних метафізичних ідей, а починає застосовувати концептуальні засоби, що дозволяють виявити взаємодію не тільки між різними типами дискурсивних практик, а й між дискурсивними й недискурсивними (економічними, політичними) практиками. У річище такого переосмислення метафізики, він піддає критичній ревізії основні метафізичні категорії й звертається до ключових для нього понять: «позитивність», тобто просторова єдність матеріалу, з якого утворений предмет, «історичне апіорі» як ряд умов, що дозволяють позитивності проявитися в певних висловлюваннях.

Фуко переносить лінгвістичні засоби й поняття в області вивчення суб'єкта. Для Фуко мова, текст, дискурс є не тільки джерелом методологічних схем, а і метафорою для визначення певного загального принципу упорядкування, розчленування і взаємовиміру продуктів культури, які в завершеному вигляді здаються непорівнянними. Фуко переносить акцент з «психології» на «дискурс» як мовну практику, витлумачуючи її в гранично десуб'єктивованій

тональності, і тим самим заперечує «суверенність колективної свідомості» як пояснювального принципу. Негативне він мотивує тим, що ця ідея апіорно уніфікує саме по собі дискурсне поле суб'єкта. На думку Фуко, не тільки ця ідея, але і всі універсально-загальні уявлення, які, подібно до загальної ідеї, тоталізують, контініалізують, синтезують в єдності аналітичне різноманіття і дискретність суб'єкта, повинні бути внесені за дужки у тому, що вносять в дискурс презумпцію антропологічного суб'єкта та історичної свідомості, на які некритично нанизують історичні факти.

Філософське значення цієї тези має на увазі, що в сучасному постіндустріальному суспільстві мова перетворилася в самостійну силу, яка взаємодіє з працею і життям, робить сумнівним буття людини як автономну сутність: «Людина вмирає, залишаються структури». Людина як суб'єкт або зовсім виводиться за межі філософського розгляду, або її розуміють як щось залежне, похідне від спів-буттєвості різних автономних соціально-культурних практик. Наприклад, сучасний філософ Х. Зварт розглядав суб'єкта як «очищеного від своєї соціокультурної спадщини ідей і асоціацій, що стосуються «природи», «життя», його традиційного Bildung, так що в ідеалі надійний, деперсоналізований і функціональний суб'єкт залишається суб'єктом без психічної глибини: кенотичним суб'єктом» [6].

Згідно з Фуко, спосіб існування різних утворень культури визначає реальне буття історії, а не заздалегідь наявна єдність свідомості суб'єкта, яку Кант бачив в трансцендентальній апперцепції. Фуко прагнув подолати обмеженість дослідницької ситуації, коли людина Заходу могла конституювати себе у своїх власних очах як об'єкт науки, він представив себе через свою мову і позначив себе в ній через певні дискурсивні існування тільки відповідно до своєї власної деструкції: з досвіду нерозумності народилися всі психології й сама можливість психології. Інноваційне зусилля інтерпретується філософом як вид асоціальної дії й поведінки, як прорив в інший тип політики, яка формується на мікрорівні соціального цілого, але своїм лезом спрямована проти нього самого, що невидимо з позиції традиційного політичного спостерігача [3, с. 209-211].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ідея форми влади знаходять своє втілення у стратегії суб'єктивізації, яка поєднує як форми публічної влади, так і практики влади над самим собою. Проте у своїй пізній творчості Фуко засобом опису «техніки себе» відмовляється від безсуб'єктності своєї філософії, пропонуючи свою альтернативу традиційному гуманізму. Д. В. Міхель зазначає, що для М. Фуко «суб'єкт — це ефект влади, що керує собою, ефект знання, зверненого на себе, моралі, що судить власну систему регуляторів. Поза цією диспозицією суб'єкта не існує Фуко ніде не говорив про суб'єкта взагалі, але завжди лише про ті чи інші форми суб'єктивності»

ті — суб'єкта божевільного, злочинності, патологічного, що живе, що говорить, працює, жадає, думає; словом, про суб'єкта, що є .. ефектом якийсь нагальної проблеми» [4, с. 23]. В даному контексті важливим є розуміння, як пов'язані принципи «турботи про себе» і діяльності. В кінцевому підсумку, Фуко звертається до мислездатного суб'єкта, інтелектуала, підкреслюючи, що «там, де з'являється суб'єктивація, з'являється і зазор, що дозволяє її уникнути; там, де з'являється влада, виникають і стратегії опору» [4, с. 26]. У суб'єкта залишається надія на процес звільнення шляхом революційної або критичної деконструкції владних структур, або знаходженням адекватних форм самосвідомості (філософії).

Список використаних джерел

1. Делез Ж., 1998. Фуко.— М.: Издательство гуманитарной литературы. 325 с.
2. Фуко М., 1996. Археология знания. — Киев: Ника-Центр. 208 с.
3. Ильин И., 2000. Крестный путь от рации к цивилизованному безумию / Вопросы филологии. № 3 (6). С.111-116.
4. Михель Д., 1999. Мишель Фуко в стратегиях субъективации: от «Истории безумия» до «Заботы о себе». Саратов. 136 с.
5. Скиртач В., 2018. Трансформація концепту «суб'єкт» у клінічному дискурсі філософської антропології. Антропологічні виміри філософських досліджень. № 13. С. 7 – 16.
6. Zwart H., 2017. The oblique perspective: philosophical diagnostics of contemporary life sciences research. *Life Sciences, Society and Policy*, V. 13, — <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5337229/>. doi: 10.1186/s40504-017-0047-9

References

1. Deleuze J. (1998) Foucault. Moscow. 325 p. (rus.).
2. Foucault M. (1996) Archeologia znaniy (Archeology of Knowledge). Kyiv. 208 p. (rus.).
3. Ilyin I. (2000) Crestniy put ot racio k civilizovannomy bezymiu (Crusade from Ration towards Civilized Insanity). *Questions of Philology*. Moscow. 3(6). P.111-116. (rus.).
4. Mikhel D. (1999) Michel Foucault v strategiiakh subjectivacii ot «Istorii bezymiya do «Zaboti o sebe». (Michel Foucault on Strategies of Subjectivization: from History of Madness to Care of Oneself). Saratov. 136 p. (rus.).
5. Skyrtach V. (2018) Transformacia concepta «subject» v clinicheskome discourse filosofskoj antropologii (Transformation of the concept «subject» in the clinical discourse of philosophical anthropology). *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. № 13. P. 7 – 16. (ukr).
6. Zwart, H. (2017) The oblique perspective: philosophical diagnostics of contemporary life sciences research. *Life Sciences, Society and Policy*, — <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5337229/>. doi: 10.1186/s40504-017-0047-9 (engl).